

Vuk'uzenzele

MAHALA

Vha i giselwa nga Vhudavhidzani ha Muvhuso (GCIS)

Tshivenda/English

Fulwi 2015

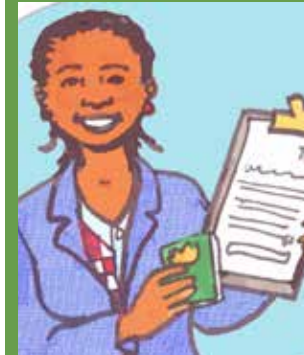
U bva Union Buildings

siatari 3

Sisiteme ya mutakalo ya vhothe

siatari 5

Ndila ya u nwalisa mbilo ya mavu

siatari 6

Tshumelo thendeleki dza vhathu

Vho Amukelani Chauke

Vhathu vha dzulaho kha zwipiḁa zwa mahayani zwa shango zwazwino vha ḁo kona u nwalisa mbilo dza mavu tsini na mahaya avho.

Vho Gugile Nkwinti, vhane vha vha Minisiḁa wa Mveledziso ya Mahayani na Tshanduko ya Mavu vho ita uri maitele a u nwalisa mbilo dza mavu a leluwe nga u rwela ḁari inwe ya bisi nḁa ngei vhuḁoni ha Phalamennde, ḁoroboni ya Kapa. "Vha fanela u zwi elelwa uri nga luḁa lwa u thoma, hu vha hu si na fulo ḁa muvhuso. Nga maḁwe maipfi, u isa mbekanyamaitete na tshikhala hune vhathu vha wanala hone, zwo vha zwi siho. "Mvelelo dza izwi ho vha uri vhathu vha wanalaho ngei mahayani a kule na avho vha wanalaho ḁokheshini ḁhukhu nahone dza mahayani, vhe vha vha vha sa koni u ya ofisini dza u nwalisa mbilo, a vho ngo vha na tshikhala itshi. "Zwino ri na bisi thendeleki na ḁhirakha ḁhukhu dza uya henengei, u amba na vhathu na u vbedzda fulo ḁa u vha vhudza uri hu na tshikhala tsha u ita mbilo. "Izwi ndi u isa tshumelo kha vhathu madzuloni a u vha ramba uri vha ḁe ofisini," vho ralo vha

Minisiḁa wa Mveledziso ya Mahayani na Tshanduko ya Mavu Vho Gugile Nkwinti vho rwelari ofisi thendeleki ntswa vha tshi itela u leludza maitete a u nwalisa mbilo dza mavu kha zwitshavha zwa dzidorobo thukhu na kha vhuḁo ha mahayani.

tshi amba.

U rwelwa ḁari ha yuniti thendeleki idzi hu ḁa nga murahu ha musu Muphuresidennde Vho Zuma vho tendela Mulayo wo khwini-fhadziwaho wa Mbuedzedzo nga dzi 30 Fulwi 2014; ngauralo vho dovha u vulela maitete a mbuedzedzo ya mavu lwa miḁwaha miḁanu. Izwi ndi u itela u fha tshikhala avho vhe vha si kone u neshedza mbilo dzavho kha tshifhinga tsha u thoma.

Kha tshifhinga tsha u thoma – tsho tsha fhela nga dzi 31 Nyendavhusiku 1998 – Khomishini ya Mbuedzedzo dza Pfanelo dza Mavu yo ḁanganedza mbilo dza mavu dza 80 000.

Musi zwenezwino vha tshi amba na Nḁu ya Vharangaphanḁa vha Sialala ngei Phalamenndeni, Muphuresidennde vho vhudza vharangaphanḁa vha sialala uri vha fanela

u ḁidzudzanya hu u itela u thusa vhathu uri vha kone u bveta phanḁa kha mbilo dzavho dza mavu. Hu anganywa uri vhathu vha miḁioni dza 7.5 vho pfuluswa mavuni avho nga murahu ha musu Mulayo wa Mavu wa 1913 wo sainiwa ndayoni.

Tshikhala tsho fhelaho tsha mbilo tsho vha vhuḁati ha 1994 na 1998. Dziḁwe bisi tharu dzi ḁo rwelwa ḁari kha maḁwe mavundu – Kapa Vhubvaḁuvha, Free State na Devhula Vhukovhela. U rwelwa ḁari ha ofisi thendeleki hu tevhele u vulwa ha ofisi dza u nwalisa mbilo kha mavundu a ḁahe. Minisiḁa Vho Nkwinti vho dovha vha ri ofisi thendeleki ndi golo dzo

ḁanwaho lwa tshipentshala nga thekhinoḁodzhi hu u itela uri hu shumwiwe na khumbelo dza mbilo ya mavu heneffho.

Minisiḁa vho ri vhuḁati ha Fulwana 2014 na dzi 8 Lambamai 2015, ho ḁanganedzwa mbilo dza 54 439.

Yuniti thendeleki idzi dzo ḁanwa nga thekhinoḁodzhi i ḁoḁeaho hu u itela u ḁanganedza mbilo heneffho – hu tshi katelwa dzikhomphyutha na dziphirintha. Bisi yo ḁanwa nga rempe ya eḁekḁroniki ine ya kona u gonyisela vhathu vha re na vuholefhali u bva fhasi mavuni u ya ofisini thendeleki. Dziḁhirakha dzo no ḁi iswa Qwaqwa, Phuthaditjhaba ngei Free State, Kapa Vhubvaḁuvha na Gauteng, nahone dzi ḁo tshimbila dza ya fhethu ho fhambanaho.

Ofisi nthihi i ḁo ya Devhula Vhukovhela nga ḁhangule nahone i ḁo dzula hengeneni u swikela

ḁhafamuhwe 2016. Mbekanyamushumo yo fhelaho ya u sumbedza hune dzibisi dza ḁo ya hone, hu tshi katelwa na fhethu na zwifhinga, i ḁo ḁivhadzwa kha miraḁo ya tshitshavha nga muhasho nahone mbekanyamushumo iyi i vho wanala ofisini dza muhasho dza u nwalisa dza 14, ofisi dza madzingu na kha webusaithi. ḁhirakha mbili dzi ḁo ya fhethu hune ofisi thendeleki dza ḁo iswa hone u itela u pfumbudza zwavhuḁi vhai vha mbilo dza mavu.

Izwi zwi ḁo vha maitete a u ita uri vhai vha mbilo dza mavu vha vhe na zwoḁhe zwine vha ḁoḁa kha u neshedza mbilo yo fanelaho. Afha hu katelwa bugunda kana mafhungo a vhathu kana mashaka vane vha nga vha mavu vho vha imela, hu u itela uri mbilo dzi sa rahelwe kule nga nwanambo wa u shaea ha vhuḁanzi.

Minisiḁa vho ri u dzhenisa mbilo ndi tshumelo i sa badelwi mahone vhathu vho teaho u ita izwi vho fhiwa u swika dzi 30 Fulwi u nwalisa mbilo dzavho.

"Ri a zwi ḁivha uri hu na vhathu vane vha khou tshimbila vha tshi dzhia tshedele kha miraḁo ya tshitshavha vha tshi vha fhulu-fhedzisa u vha nwalisela mbilo dzavho.

"Mulaedza une ra u isa kha vhathu vhashu ndi wa uri a vho ngo fanela u badela tshedele kha u nwalisa mbilo ya mavu.

"Mbilo dzi nga nwaliswa fhethu huḁwe na huḁwe ha tshiofisi ha 14 u mona na shango ḁoḁhe kana kha ofisi thendeleki dza mbilo hune vhashumi vho gudiswaho lwa phurofeshenala vha wanala hone uri vha kone u vha thusa.

Kha vha vhone siatari 6 u itela mafhungo manzhi nga ha ndila ya u nwalisa mbilo ya mavu.

Muvhuso wo ḁiimisela u khwinisa tshumelo

Vho More Matshediso

Vho Jeff Radebe, Minisiḁa kha Ofisi ya Phuresidennde wa Vhupulani, Tsedzuloso na Ndaulo vho ri muhasho wavho u ḁo shuma na vha Mbalombalo dza Afrika Tshipembe (StatsSA) u itela uri mbalombalo dzi shumiswe kha u khwinisa kushumele kwa mihasho ya muvhuso.

Musi vha tshi khou amba ngei ḁoroboni ya Kapa zwenezwino, Minisiḁa Vho Radebe vho ri mihasho minzhi a i athu vha na maitete na sisiteme dzo teaho dza ndangulo ya mafhungo u vbedzda mafhungo a vhuḁuma.

Honeha, vho ri Muhasho wa Vhupulane, Tsedzuloso na Ndaulo u khou shuma nga maanḁa u lwa na khaedu iyi. Vho engedza uri tshiḁwe tsha zwine zwa fanela u dzhielwa nzhele nga maanḁa tsha Muhasho wa Vhupulani, Tsedzuloso na Ndaulo ndi u lingedza u vha ḁhuthuwedzo ya mbekanyamushumo dza muvhuso kha tshitshavha nga u angaredza. Minisiḁa Vho Radebe vho ri Muhasho wa Vhupulane, Tsedzuloso na

Ndaulo wo fhedza tsenguluso dza 39, dzine dza katela u shumiswa ha tshedele i linganaho R50 bilijoni.

Vho ri ḁoḁisiso nznzhi dzo ita uri hu vhe na tshanduko phanḁa ha musu dzi sa athu ḁivhadzwa tshitshavhani. Nga nwanambo wa zwenezwo, hu tea u vhone u khwinifhala huluhwane kha mbekanyamushumo dza muvhuso.

"Ri vhuḁati na u ḁivhadza uri hu farwe tse-nguluso dza 2016/2017. Nga 2014/15 ho fhedzwa mivhigo ya tsenguluso ya rathi nahone yo neshedzwa Khabinethe. Ro ḁiimisela u thoma tsenguluso dza malo kha nwanambo uno wa muvhalalano," ndi Minisiḁa vha tshi amba.

PFUNZO YA MUTHEO

Minisiḁa Vho Radebe vho engedza uri tse-nguluso dzo fhelaho dzi khou ḁisa tshanduko khulwane; vho ralo vha tshi khou amba nga maanḁa nga ha Mveledziso dza Vhana Vhaḁuku (ECD). Izwi zwo ita uri hu vbedzwe mbekanya-maitete ntswa ya ECD nahone ya gazetwa nga ḁhafamuhwe 2015.

"Hu tshi katelwa na zwiḁwe, nyombedzelo i ḁo vha kha u khwinisa khwalithi ya Gireidi R hu u itela u engedza ḁhuthuwedzo kha vana vha shayaho nahone vha wanalaho kha mavunḁu ane a sa khou shuma zwavhuḁi, na u khwalithisa vhuḁudisi na mveledziso ya vhadzedzi vha Gireidi R."

Vho ri tsenguluso ya Gireidi R i sumbedza ndeme ya u khwinisa khwalithi ya neshedzo ya pfunzo, hu si nyaluwo fhedzi ya zwine zwa khou senguluswa.

MBAMBADZO NA VHUBINDUDZI

Tsenguluso ya Tshikimu tsha Maitete a Vhubindudzi ha Nḁa tsha Muhasho wa Mbambadzo na Nḁowetshumo (dti) yo itwa hu u itela u vha arali Mbekanyamushumo ya Tshituḁwedzi ya Tshumelo dza Maitete a Mabindu ya Muhasho wa Vhubindudzi na Nḁowetshumo (BPS) yo vha i tshi khou sika mishumo na u engedza vhubindudzi thwii hu bvaho mashangoni maḁwe.

"Mawanwa mahulwane a sumbedza uri tsho ha thoḁwa tshikimu tsha ḁhuthuwedzo, ho no sikwa mishumo i fhiraho 9 000 na uri sekithara ya BPS ndi sekithara khulwane kha u kunga vhubindudzi na u sika mishumo, nga maanḁa

Minisiḁa Vho Jeff Radebe.

Yo iswa phanḁa kha siatari 2

NYANGAREDZO

Vhaswa vha khou maandafhadzana

Vho Noluthando Mkhize

Emmanuel Mogale, wa miñwaha ya 23, ndi muswa ane a takadzwa nga u maandafhadza vhañwe.

Vhege inwe na inwe u gudisa vhagudi vha tshikolo tsha ntha ngei Tshikoloni tsha Sekondari ya Kaalfontein, Tembisa, kha ja Gauteng. Mogale ndi madzilonge kha dzangano ji sa shumeli malamba ja IkamvaYouth, line ja fha vhagudi vha bvaho kha zwitshavha zwi shayaho ndivho, zwikili, vhuṭamani na vhañwe vhatu na zwiko zwine vha zwi ṭoḡa kha u swikela pfunzo ya ntha kana zwickhala zwa mishumo musi vho no phasa maṭiriki.

"Tshiiti tsha uri ndi ngani ndi tshi ḡa fhanu u gudisa vhaswa ndi uri musi ndi tshi khou ita maṭiriki, muñwe muthu o nngudisa nahone a fhedza a tshi mphulufhela; muthu onoyo o zwi ita nga u shumisa IkamvaYouth. Arali nda nga vhona vhuñzhi ha matshudeni aya vha tshi wana maraga dzavhuḡi na dzibazari dza yunivesithi, ndi ḡo takala nga maandḡa.

"Kha tshitshavha itshi, vhaswa a vha na zwickhala zwinzhi zwa u bvela phanḡa nga nzwambo wa nyimele ya ekonomi hayani. Ndi ṭoḡo vha tshitshavha tshi bvelaho phanḡa nga u shumisa pfunzo," ndi Mogale we a ralo. Mafhungo aya a tou vha mbiluni ya Emmanuel. Nga murahu ha u phasa maṭiriki, dzangano ja IkamvaYouth jo thusa Emmanuel u wana bazari ya Makro.

"Makro yo ri fha bazari ya u shumela nga tshifhinga tshithihi tshenetsho, ra vha ri tshi khou gudela digirii ya BCom kha Ndangulo ya Mabindu (Business Management) ngei Yunivesithi ya Afrika Tshipembe. Musi ro no

fhedza digirii iyi, ri ḡo isa phanḡa na u shumela khamphani iyi.

"Arali ho vha hu si IkamvaYouth, ndo vha ndi sa ḡo vha ndo wana mafhungo aya, ndi a vha livhaha," ndi Emmanuel we a ralo.

Emmanuel u funza English, Physical Science, Sepedi, Geography na Pfunzo ya zwa Vhutshilo (Life Orientation).

"Ndi funa nga maandḡa u ḡilonga kha zwithu. Zwi ita uri ndi takale sa muswa ane a kona u maandafhadza vhañwe vhaswa na u thusa tshitshavha."

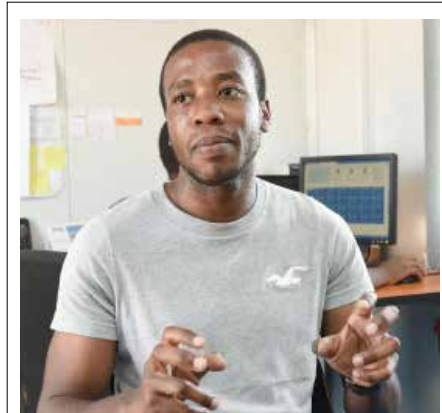
IkamvaYouth yo thomiwa nga 2003 nahone ya nwaliswa lwa tshiofisi nga 2004. Dzangano ili ji na matavhi ngei Khayelitsha, Nyanga na Masiphumelele ngei Kapa Vhukovhela, Ivory Park ngei Gauteng, vhuṭoni ha Cato Manor na Molweni ngei KwaZulu-Natal.

Ngudo dzi vha hone nga masiari musi tshikolo tsho no bva, nga mugivhela nga matsheloni na nga dziholodei dza tshikolo. Juliet Mose-amedi wa miñwaha ya 18, ane a vha mugudiswa wa Gireidi 11 Tshikoloni tsha Sekondari ya Kaalfontein, ane a ṭoḡa u gudela pfunzo dza bayomedikhala musi o no phasa maṭiriki, u ri tsho a dzhoina IkamvaYouth ngudo dzawe dzo khwinifhala.

"Vhunga ndi tshi dzula lokhesheni, ḡuvha jiñwe na jiñwe musi tshikolo tsho bva, ndi sokou dzula na dzikhonani hu si na zwine ra ita. Izwi ndi nḡowelo ya vhaswa vhuṭoni hanga. Ho vha hu si na ṭhuṭhewedzo ya u ita mishumo wa tshikolo nahone ndo vha ndi sa zwi dzhi zwi zwa ndeme."

"Musi ndi tshi ḡa Ikamva mathomoni a nzwaha, ndo ṭuṭuwedza u ombedzela mishumo wanga wa tshikolo nahone zwino zwi na mitshelo yavhuḡi. Maraga dzanga dzi khou khwinifhadzea, nahone kupfesesele kwanga kwa mishumo wa tshikolo kwo khwinifhadzea," ndi Juliet we a ralo.

U ya nga Clemence Msindo, Mudzudzanyi wa Davhi ja IkamvaYouth kha Dzingu ja Gauteng, vhagudi vha ḡinwalisa kha IkamvaYouth musi

Emmanuel Mogale u khou shumela tshitshavha tsha hawe.

vha kha Gireidi 11 na 12.

"Nga 2014 ro vha na vhagudi vha maṭiriki vha 38 vhe vha dzhoina IkamvaYouth nahone vhana vho phasaho vho ita 87%; nga 2013 ha phasa vhana vhoṭhe."

Tshivhalo tshi fhiraho hafu tsha vhomadzilonge kha matavhi o thomiwaho kale ndi vhagudi vha kale nahone phesenthe i fhiraho 80 ya komiti ya ndangulo yo vhubwba nga vhavhuelwa vha kale. Nga 2012, IkamvaYouth yo ṭanganedza vhagudi vha 743 kha matavhi a sumbe. Clemence uri dzangano ji dovha ja fha ngeletshedzo ya mabuḡo ane vhana vha fanela u dzhia one, nahone jo vulelwa tshitshavha na u fha pfunzo nga ha HIV na AIDS, na ngeletshedzo.

"Mugudisi u fhiwa vhagudi vhaṭanu uri a vha thuse nga tshuñwahaya yavho. Izwi ndi u itela uri vhagudi vha fhiwe ṭhogomelo yo fanelaho."

Ikamva yo dovha ya vulelwa muñwe na muñwe ane a khou ṭoḡo thusa nga u ḡilonga.

Avho vhane vha ṭoḡo thusa nga u ḡilonga vha nga wana mafhungo manzhi nga u dalela
www.ikamvayouth.org.za

U sikela vhaswa vha Afrika Tshipembe zwickhala

Vho Amukelani Chauke

Vhaswa vha Afrika Tshipembe vha fanela u tevhelela tsumbo ya vhaswa vha 1976, nahone vha vhe vhaḡaṭi vha shango nga u ḡiimisela u vha vho-ramabindu vhane vha ḡo shela mulenzhe lu vhonekha kha ekonomi ya shango.

Izwi ndi u ya nga Khathutshelo Ramukumba ane a vha Muofisiri Mulangi Muhulwane wa Zhendedzi ja Lushaka ja Mveledziso ya Vhaswa (NYDA). Izwi ndi u ya nga Khathutshelo Ramukumba ane a vha Muofisiri Mulangi Muhulwane wa Zhendedzi ja Lushaka ja Mveledziso ya Vhaswa (NYDA) ana a khou amba izwo nga tshifhinga tshine muvhuso wa khou khunyeledza Mbekanyamatele ya Lushaka ya Vhaswa ya 2015-2020 (NYP 2020) ine ya ḡo shela mulenzhe lwa ndeme kha u bveledza vhaswa vha shango.

NYP 2020, khathithi na vhaswa u mona na shango i khou lavhelelwa u ita uri vhaswa vha vhe vhadzulapo vha re na mafufufu nahone vha re na vhubvedzi havhuḡi na u vhuvedzedza NYDA kha uri i bveledzise vhuḡuma kha u shumana na zwi kwamah vhaswa. Vhaswa vho tendelana na masia maḡa a ndeme: tshanduko ya mveledziso ya ikononi na vhudzheneleli, pfunzo, mveledziso ya zwikili na tshikhala tsha vhuvhili, ndondola mutakalo na u fhelisa u shumiswa ha zwidzidzivhadzi na u fhaṭa lushaka, nyanḡano ya tshitshavha na u vha vhadzulapo vha shelaho mulenzhe.

U ya nga vha Mbalombalo dza Afrika Tshipembe (StatsSA), vhaswa vha vhubamba 40% ya vhadzulapo vha Afrika Tshipembe nahone vha

Mbekanyamatele ya Lushaka ya Vhaswa ya 2015-2020 i ḡo fha vhaswa tshikhala tsha u bvelela na u shela mulenzhe kha u fhaṭa ekonomi.

36% a vha na mishumo. NYP i ḡo thusa u lwa na khaedu iyi nga u shumisa mbekanyamishumo dza mveledziso ya vhaswa dzine dza nyanyulea kha ṭoḡea dza vhaswa – mbekanyamishumo dzine dza tendela vhaswa u langa vhumatshelo havho vhone vhaḡe. Muofisiri Mulangi Muhulwane wa NYDA ane a vha Khathutshelo o vhudza Vuk'uzenzele uri u sengulusa ha NYP o vha mafhungo avhuḡi kha vhaswa ane a ḡo thusa uri vha dzhie vhuimo ho fanelaho kha ekonomi ya shango.

"Ndi humbula uri khaedu ine vhaswa vha fanela u i tanganedza ḡamusu sa khaedu yavho vhone vhaḡe kana ya tshifhinga tsha ndeme nga maandḡa ndi nndwa ya tshandulo ya ekonomi," o ralo a tshi amba.

Nga Fulwi 1976, matshudeni u bva kha zwikolo zwinzhi vho vhuḡahwa lwa tshithu nga muvhuso wa tshithalula musi mapholisa a tsireledzo vha tshi thuntsha vhagudi vha songo faraho zwiḡali vhe vha vha tshi khou matsha zwiṭarajani zwa Soweto. Vho vha vha tshi khou matshela u lwa na Pfunzo ya Bantu, ye ya kombetshedza vhadzedzi, vhuḡati ha zwinwe zwithu zwinzhi, u shumisa Afrikaans sa luambo lwa u funza na u guda thero nnzhi.

Tshifanyiso tshi sumbedzaho tshitumbu tsho tsha vha tshi si tsha tshila tsha Hector Peterson, mutukana a bvaho tshikoloni tsha Phuraimari ya

Morris Isaacson – tsho tsha dzhiwa nga mufodi a ḡivheaho nga maandḡa Vho Sam Nzima – tsho shusha joṭhe. Khathutshelo o ri musi vha tshi vhambedzwa na vhaswa vha tshifhinga itsho tsha kale, murafho wa ḡamusu u na mashudu manzhi ngauri vhuñzhi ha vhaswa vho funzea nahone vha na zwickhala zwinzhi zwa u ḡibveledzisa.

"Muhumbulo wanga ndi wa uri nga murahu ha miñwaha ya 21 ya demokirasi, nzwana wa murema kana nzwana wa muAfrika a nga si vhe a tshi ya tshikoloni u wana pfunzo hu itela uri a wane mishumo muñwe na muñwe.

"Nzwana wa muAfrika u fanela u vha ane a ri vhubindudzi ndi inwe nḡila kha mishumo uri vha kone u vha vhatoli, vha kone u vha vhaḡe vha ekonomi ya shango ja havho, na uri vha kone u vha vhaḡaṭi vha shango ja havho.

"Kha nḡe izwi ndi nndwa ine vhaswa vha ḡamusu vha fanela u i dzhia sa yavho uri vha swikele mbofholowo ya ekonomi kha vhutshilo havho," ndi Khathutshelo a ralo.

MBEKANYAMATELE YA VHASWA I KHO SEDZULUSWA

Vho Buti Manamela vhane vha vha Mufarisa Minisiṭa kha Ofisi ya Phuresidennde, vha khou

Tsho bva kha siatari 1

kha vhatu vha vhuḡale ha 18 – 25, hune u sikwa ha mishumo hu tshi itelwa vhaswa ha ṭoḡea hone nga maandḡa," vhe vha ralo ndi Minisiṭa.

MIHASHO YA LUSHAKA NA YA MAVUNḡU

Muhasho wa Vhupulane, Tsedzuluso na Ndaulo wo thoma zwishumiswa zwo vhalaho hu u itela u ṭuṭuwedza na u khwaṭhisa maitele a u sedza na u sengulusa nga ngomu ha tshumelo dza nnyi na nnyi. Vho engedza uri muhasho wo thoma u shumisa Tshishumiswa tsha Tsenguluso tsha Kushumele kwa Ndangulo (MPAT) sa nḡila ya u ombedzela maitele a u sedzulusa ndangulo ngomu mihashoni ya lushaka na ya mavunḡu.

"U thoma nga Khubvumedzi 2014, mihasho yoṭhe ya lushaka na ya mavunḡu yo shela mulenzhe kha u sengulusa maitele a ndangulo o bveledzwo nga Muhasho wa Vhupulane, Tsedzuluso na Ndaulo.

"Mvelelo thangeli dzi sumbedza uri masia a kushumele a 29 u bva kha masia a 33 e a kaliwa, o sumbedza khwinifhadzo kha zwikoro, naho ho vha ho gonyiswa zwine zwa fanela u swikelwa na u ombedzela nga maandḡa zwi re ngomu kha maitele a tsenguluso."

LUTINGO LWA TSHIPHIRI LWA U VHIGA MILANDU LWA OFISI YA PHURESIDENDE

Musi zwi tshi kwama Lutingo lwa tshiphiri lwa u vhiga milandu lwa Ofisi ya Phuresidennde,

Minisiṭa Vho Radebe vho ri muvhuso wo isa phanḡa na u nḡetshedza tshumelo kha tshitshavha uri tshitshavha tshi nwalise mbilaelo na mbudziso.

"Nwaha muñwe na muñwe, ri kona u shumana na mbilaelo na mbudziso ntswa dza 20 000. U swika zwino, ro no rekhoda mbilaelo na mbudziso dza 207 000 kha Lutingo lwa tshiphiri lwa u vhiga milandu.

"Ndi a kona u vhiga uri kha mbilaelo na mbudziso dze dza ṭanganedzwa, dza 93% dzo rekhodiwa sa dzo tandululwaho ngeno dza phesenthe ya rathi dzi sa athu tandululwa."

U BADELA VHANETSHEDZI VHA TSHUMELŌ NGA TSHIFHINGA TSHO TEAHO

Minisiṭa Vho Radebe vho ri u badela vhanetshedzi vha tshumelo nga tshi-fhinga tsho teaho ndi jiñwe ja masia je Muhasho wa Vhupulane, Tsedzuluso na Ndaulo wa ita tsedzuluso kha mihasho vhuḡati ha 2013 na 2014. Tsedzuluso yo sumbedza uri ho vha na khwinifhadzo kha mbaloguṭe ya tsumbathengo (dziinivoisi) dzo badeliwaho hu sa athu fhela maḡuvha a 30.

Vho engedza uri mihasho ya mavunḡu yo sumbedza khwinifhadzo ya phesenthe ṭhanu kha tshivhaloguṭe tsha tsumbathengo dzo badeliwaho hu sa athu fhela maḡuvha a 30.

"Mavunḡu o vhiga tsumbathengo dza 241 332 dza mutengo wa R13.4 bilijoni dze dza badeliwaho ho no fhela maḡuvha a 30 na tsumbathengo dza 356 079 dza mutengo wa R21.8 bilijoni dze dzi sa badeliwe.

Vho ri mihasho ya lushaka yo vhiga tsumbathengo dza mutengo wa R3.8 bilijoni dze dza badeliwaho nga murahu ha maḡuvha a 30. Honeha, nga tshifhinga tshithihi tshenetsho, tsumbathengo dza 62 887 dza mutengo wa R2.1 bilijoni – dzo vha dzi songo badelwa.

Minisiṭa Vho Radebe vho ri u badelwa ha vhanetshedzi vha tshumelo hu sa athu fhela maḡuvha a 30 zwi kha ḡi vha khaedu khulwane. Zwi kwama nga maandḡa mabindu maṭuku, ane a shela mulenzhe kha nyaluwo ya ekonomi na u sikiwa ha mishumo.

"Ndi ngazwo ro ḡigana u thoma yuniti yo khetheaho ya u vhona uri mulayo wa u badela hu sa athu fhela maḡuvha a 30 u khou tevhezwa nahone i tandulule hune ha vha na tshilengo," vho ralo vha tshi engedza.

Tsho iswa phanḡa kha siatari 6

U bva Union Buildings

Mulaedza u bvaho kha Muphuresidennde

U fhaṭa muya wa lushaka lwashu

Zwenezwi ndi kha mushumo wanga ndi tshi khou shumela lushaka, ndi wana ndi wa mashudu u vhona khuḡa inwe na inwe ya shango ḡashu ḡa u naka.

Madalo anga zwitshavhani zwa Afrika Tshipembe a ita uri ndi vhe na vhuḡipfi ho ṭangananaho.

Huna fhethu hune mavhadzi a khethano nga muvhala a kha ḡi tou elela – nga kha vhana vhane mahayani vha kha ḡi tou tshimbila nyendo ndapfu vha tshi ya zwikoloni, kana manwele a zwikambi nga u sa londa kha vhaṅwe vha vhashumi vha mabulasini kha vhuṅwe vhuḡo.

Mavhadzi a hone nga kha vhaṅwe vhanna na vhafumakadzi vhane vha vha vha tshi khou sokou monamona khuḡani dza zwitshavhani vha si na zwine vha khou ita kana vha zwipotoni, ngauri zwikili na tshikalo tsha pfunzo dzavho a zwi vha tendeli u shela mulenzhe kha ikonomi ya Afrika Tshipembe.

Na uri vha dzumbama zwitshavhani zwa zwikolobulasi hune magevhenga vha tambudza vhadzulapo na zwine zwitso zwi si zwavhuḡi zwitshavhani sa u shumisa zwidzidzivhadzi nga ṅḡila i si yone, u ḡihwala ha vhasidzanyana na khakhathi dza miṭani, zwine i tou vha ṅḡila ya vhu-tshilo kha vhanzhi.

Naho zwo ralo, ndi dzulela u dalela hezwi zwitshavhani nga uri muvhuso u khou shumisana na vhadzulapo u itela u khwinisa nyimele na uri ri khou lingedza u ita phambano, kana ro no ita phambano fhethu ho ralo.

Hezwi ndi musu ndi tshi vhona zwikolo zwiswa, kiliniki na robotho dzi tshi funga. Ndi musu ndi tshi vhona koporasi dza vhafumakadzi dzi tshi khou ṅea miṭa zwiliwa na u bvedza zwithu zwine zwa vhambadzelwa ṅḡa kha maṅwe mashango. Ndi musu ndi tshi vhona tshiṭafu tsha dzilafho tshine tsha shuma ṅḡa kha khuḡa dza mahayani shangoni ḡashu vha tshi khou ṭhogomela vhalwadze, kana mapholisa vhane vha ḡigana vha vhea vhutshilo havho khomboni vha tshi khou lwa na zwigevhenga.

Ndi musu ndi tshi vhona bada ntswa he

ha vha hu na bada dza mavu; yunivesithi na zwibadela zwiswa fhethu he vhatu vha vha vha tshi tshimbila lwendo lulapfu u swikela tshumelo dza pfunzo kana dza mutakalo; mamaga na fhethu ha zwa ṅḡowetshumo he vhatu vha vha vha si na mishumo nahone vho no ṭovhova.

Ndi tshi vhona tshivhalo na tshikalo hetshi tsha mveledziso, zwi ita uri ndi ṭuṭuwedzee u shumela vhatu vha Afrika Tshipembe, na uri zwi mpha vhuḡifulufheli ha uri ri nga si vhuve ra vuwa ro balelwa kha u takulela Afrika Tshipembe phanḡa.

Afrika Tshipembe ndi fhethu huhulu hune ha khou fhaṭiwa hune dzikhireni na zwigwada zwa vhatu vhane vha khou shuma kha ḡorobo dzashu khulwane vha khou thusa u alusa ikonomi, ngeno maṭereṭere, milonga i tshi khou bwiwa na mbekanyamushumo dzo navhiswaho dza mishumo ya muvhuso dzi tshi khou ṅetschedza themamveledziso dza tshi zwinozwino vhuḡoni ha mahayani khathihini na zwikhala kha vhadzulapo.

Fhedzi nyaluwo ya lushaka lwashu a si zwine ra shuma nga zwanḡa zwashu fhedzi.

Tsha ndemesa ndi zwine ra ita nga mbilu na mihumbulo yashu.

Ṭhoho dza mafhungo a dzi anzeli u ri vhudza zwo fhelelaho nga Afrika Tshipembe. Fhedzi dzi a ri vhudza nga zwa ndeme-tshinwe tshifhinga nga zwi ri khukhulisaho – zwitso zwine zwa ri fha khaedu uri ri shumese u itela u shandukisa vhuḡifari hashu sa zwine ra shumisa zwone hune ra khou fhaṭa.

Zwenezwino kha hezwi zwitso, ho vha hu na tsha tshiwo tsha vhana vha hana u ḡa zwiliwa tshikoloni tsha Kapa Vhubvaḡuvha ngauri vhabiki vha zwiliwa khishini iyo vha ṭambuwa kha mabakete ane a shumiselwa zwiliwa. Vhafumakadzi vhane vha bika zwiliwa vha ri mabunga a re ṅḡa ha tshikolo a kule nahone vha tshimbila lwendo.

Kha tshinwe tshitso tsho fhambanaho na itsho, ho vha hu na vidiyo i shushaho ine ya khou tshimbila ine vhadzulapo vha tshitshavha tsha Witbank vha vha vha tshi khou hana u thusa munna we a fungwa mulilo sa tshigwevho tshawe nge a tswa wayara dza koporo tshitshini tshituku tsha muḡagasi.

Mivhigo nga vhoramafhungo i ri munna o vho-

Thandela dza themamveledziso dzine dza khou itea shango ḡṭhe dzi khou thusa nyaluwo ya ikonomi yashu. Fhedziha, maAfrika Tshipembe ri tea u shandukisa nyimele ya mbilu na kuhumbulele kwashu u itela u thusa uri lushaka lu aluwe lu tshi ya phanḡa.

nala a tshi khou luvhelela vhatu uri vha vhidze ambulese ngeno inwe ya ṅama yawe yo vha yo ṅembelela kha muvhili wawe. Nṭhani ha u thusa, vhatu vho vbonala vho mu kuvhanganela vha tshi khou sedza vhuṭungu vhune a khou vhu pfa.

Munna o ya kiliniki, a kona u swika na sibadela, he a vho lovha murahu ha iri dzi si gathi.

Nga tshifhinga tshenetsho tshithihi, ho vhiḡiwa uri ramabindu wa Free State wa miṅwaha ya 47 na ṅwana wawe wa mutukana a miṅwaha ya 16 vho farelwa tshiwo tsha ha vha na maharivhari a ri ṅwana o tsitsa tshirunzi na u shushedza vhuḡuma mulindi wa vhuṅvheledzi wa miṅwaha ya 57, nga u ita uri mmbwa i ite vhuṭudzi ha vhudzekani na ene mulindi.

Zwine zwa hezwi zwino ndi zwine maAfrika Tshipembe a vha ṭḡḡi na u zwi humbula sa vhashavhi vha mulayo, vhafuni vha mulalo, fhedzi ndi ngoho ya uri zwine zwino zwi shavhisaho ndi tshipiḡa tsha matshilo ashu.

A si kalekale maḡuvha anea o fhiraho, ro pembelela ḡuvha ḡa Mbofholowo; ḡuvha ḡi ri humbudzaho ṅḡila ye ra i tshimbila u ya kha Afrika Tshipembe ḡa khwine ḡi si na khethululo nga muvhala, na uri ndi ḡuvha ḡi itaho uri ri sedze kha Mulayotibe wa Pfanelo dza Vhuthu kha Mulayotewa washu, ndi zwine nga ṅḡila yeneyo, ndi milayo yo tiwaho ya mbofholowo yashu.

Zwi tshi khou ya kha u lingana, Mulayotibe wa Pfanelo dza Vhuthu uri hu songo vha na ane a khethululwa.

Kha tshirunzi tshashu sa vhatu, Mulayotibe wa Pfanelo dza Vhuthu uri muṅwe na muṅwe u na tshirunzi tsha ndeme tshine tshi tea u ṭhomphiwa.

Mulayotibe wa Pfanelo dza Vhuthu uri muṅwe na muṅwe u na pfanelo dza u tshila, na uri muṅwe na muṅwe u na pfanelo ya uri a songo fariwa nga ṅḡila i vavhaho kana ya tshitshu, i si ya vhatu kana i tsitsaho tshirunzi.

Zwi a vavha uri vhuṅzhi ha maAfrika Tshipembe vha tshila vhutshilo havho – ita tshinya ha vhaṅwe – ha nga hedzi pfanelo a dziho.

Zwi dovha zwa vavha uri musu vhatu vha tshi kandedza Mulayotibe wa Pfanelo dza Vhuthu, vha a ambelelwa kana vha tsireledziwa nga miṭa kana zwitshavhani zwa havho, vhane vha imisa mapholisa uri vha songo ita

tsedzululo kana mazhendedzi ashu uri a songo dzehenelela.

Hezwi zwi lwa na ndingo dzashu dza ṅthesa dza u takulela Afrika Tshipembe phanḡa.

Ri khou ṭḡḡa maAfrika Tshipembe vhane vha sa ḡo tou sedza fhedzi kha uri shango ḡashu ḡi khou shanduka hani nga u sedza mveledziso dza nga ṅḡa fhedzi lini, nga u thusa shango uri ḡi shanduka u ya kha zwa khwine nga u lavhelesa na u khwinisa vhuḡifari, na uri vha tshile vha na vhuḡifhinduleli sa vhadzulapo.

A huna mutengwa wa ṅḡu ntswa, bada na mamaga kana zwitshini zwa muḡagasi zwine zwa ḡo takulela phanḡa mveledziso sa muya wa vhatu na vhadzulapo ha vhuḡi.

Miṅwaha i fhiraho ya malo yo fhiraho, Khongiresi ya Lushaka lwa Afurika (ANC) yo bvisa ḡiṅwalo ḡa nyambedzano ḡi vhidzwaho The RDP of the Soul ḡi vhea ṅḡila dza u shandukisa shango ḡashu nga kha u fhaṭulula na mveledziso ya muya wa lushaka.

ḡiṅwalo ḡi amba uri ho “vha muya wa maAfrika Tshipembe we wa ṭuṭuwedza maitele a polotiki, ikonomi na zwa matshilisano.”

ḡo sumbedzisa uri: “Vhurerele hoṭhe vhu tendelana kha ngoho khulwane ya zwa muya zwine zwi ṭuṭuwedza u ḡitsitsa, na uri ri tea u ṭanganedza hei thendelano sa ḡaba ḡiṅwe mveledziso ntswa ya khou thoma hone. Hu na zwine roṭhe ra vha na zwine ra zwi dzihla ṅṭha kana hu nga vha lufuno, dakalo, kana mulalo; u fulufhedzea, vhumukanyi kana vhungoho; vhatu, vhuḡifhinduleli; na uri hezwi zwi takuwa kha vhatu.”

Zwazwino ro no vha kha ṅwaha wa vhumalo, ro livhana na mafhungo anea mathihini nga 2015.

Khireini dzashu, magondolo, mishumo na lutamo lwa u shumisa masheleni a zwi nga ambi tshithu arali ri sa khwinisi zwine ra humbula, ra zwi pfa na zwine ra ita nga ngomu hashu.

U fhaṭa Afurika Tshipembe zwi thoma nga ngomu; kha ri dzehene fhasi ri shume.

Kha ri shumisane roṭhe u itela u fhaṭa Afrika Tshipembe ḡa khwine.

MUTAKALO

Sisiteme ya mutakalo ya vhothe

Vho Amukelani Chauke

Minisiya wa Mutakalo Vho Dokotela Aaron Motsoaledi, vha ri muvhuso u fanela u shandukisa tshithirathedzhi tsha mugaganyagwama wawo hu u itela u khwathisa sisiteme ya mutakalo ya nnyi na nnyi.

Minisiya vho ri tshithirathedzhi itshi tshi do katela u ombedzela thivhelo ya malwadze na u tshuwa mutakalo hu u itela uri vhatu vha wane ndondolo ya mutakalo ya ndeme yavhuqi. Minisiya vho amba izwi musu vha tshi ngetshedza Vouthu ya Mugaganyagwama wa muhasho wavho ngei Phalamendeni zwenezwino. Vouthu ya Mugaganyagwama ndi tshipitshi tshine tsha ngetshedzwa nga Minisiya a tshi sumbedza pulane, zwithu zwe zwa swikelwa na zwine zwa fanela u dzhielwa ntha nga muhasho wawe.

Arali shango na mañwe mashango a Afrika a tshi toqou isa dzhangho phanda, sisiteme dza mutakalo wa nnyi na nnyi dzi fanela u khwathiswa u itela u thusa sekhithara ya mutakalo kha u thivhela na u langa u bvelela ha malwadze u fana na Ebola, menenzhathisi, TB, HIV na AIDS na pholio, sa tsumbo.

Ndi nga riwambo wa zwenezwi he zwenezwino kha khonferensi ya Dzangano la Mutakalo wa Lifhasi ye ya farelwa ngei Benin, Dziminisiya dza mutakalo dzo dzhia tsho uri madzuloni a u vha na mbekanyamushumo dza vethikhala – zwi tshi amba migaganyagwama yo fhambanaho ya u lwa na malaria, pholio, HIV na AIDS, TB, vhu-kati ha mañwe malwadze – mivhuso i fanela u shumisa tshedele kha u khwathisa sisiteme dza mutakalo wa nnyi na nnyi.

“Ri tenda uri zwine zwa do thusa Afrika ndi sisiteme dza mutakalo dzo khwathaho dzine dza do dovha dza kona u shumana na u bvelela ha malwadze afnio na afnio ngauri... zwa vhu-kuma a ri qivhi uri hu do taha mini matshelo.

“Mulovha ho vha hu HIV na AIDS, namusi ndi Ebola na TB nahone matshelo ndi mini? A ri qivhi fhedzi ri tenda uri u taha ha linwe dwadze hu ngilani,” ndi Minisiya vhe vha ralo.

Vho dovha u amba uri u taha ha madwadze e vha a bula hu nga vha hu tshi khou vhangwa nga tshanduko ya kijima, u engedzea ha u thithisa zwiñwe zwithu zwi tshilaho nga vhatu vha tshi

toqa zwiñwiwa, maqi na vhudzumbamo, khathihhi na u taha hu engedzeaho tshifhinga tshothe ha zwithu zwi bvelelaho nga murahu ha tshifhinga tsha u shumiswa ha mishonga ya u lwa na zwitshili.

Minisiya vho ri kha riwaha wa muvhalelano wa 2014/15, muhasho wavho wo vha u kati na uri vhatu vhashu vha wane ndondolo ya mutakalo ya khwajithi yavhuqi.

“Izwi zwi do katela u thivhela malwadze, u tshuwa mutakalo na u ita uri vhatu vha wane ndondolo ya mutakalo ya ndeme yavhuqi.

“Izwi ndi wone mushumo washu nahone ri do zwi ita nga mafufufulu”.

THIVHELO I KHWINE U FHIRA U LAFHA

Minisiya Vho Motsoaledi vho ri u lafha malwadze kanzhi zwi dzhiwa sa tswikelelo ya saintsi, ngeno u thivhela malwadze zwi sa fhiwi maimo a fanaho. Vho ri izwi ndi ngazwo kha sekhithara ya mutakalo wa nnyi na nnyi, tshiwo tshinwe na tshinwe tshi si tshavhuqi tsho tsha bvelela tsho dzhiwa nga u tshavhanya sa u wa ha sisiteme ya mutakalo.

“Vhasasaladzi vha nga amba zwine vha nga amba, a ri nga litshi kana u shaisa maanga tshitenwa tsha u thivhela malwadze kha sisiteme ya mutakalo. Tshitenwa tsha u thivhela malwadze tshi do vha mutheo wa mbekanyamushumo yashu ya u khwathisa sisiteme ya mutakalo.”

Minisiya wa Mutakalo Vho Aaron Motsoaledi vha ri muhasho wavho u do ita uri vhatu vha wane ndondolo ya mutakalo ya ndeme yavhuqi.

Muhasho wo thoma u shumisa mishonga miswa nga 2009 kha mbekanyamushumo yawo yo dowealeho ya nyelulo, hu tshi katela na mushonga wa pneumococcal conjugate na rotavirus.

Malwadze a mafhafhu (pneumococcal) a ngaho menenzhathisi na nyumonia a dzhiwa e malwadze a khombo nga maanga, nahone Afrika Tshipembe na u mona na lifhasi lothe ndi malwadze a dzhiyaho vhuimo ha vuhhili kha HIV na Aids kha u vuhlaha vhana vha re fhasi ha mirwaha mitanu. Minisiya vho ri mishonga ya u thivhela malwadze aya yo ita uri muhasho u fhungudze malwadze aya nga 70%.

Khentsa ya phurositheiti: Vha nga i kunda

Tshikimu tsha Dzilafho tsha Vhashumi vha Muvhuso

Munna muthihi kha vhanna vha 23 Afrika Tshipembe vha kwamiwa nga khentsa ya phurositheiti. Nahone vhu-lwadze uhu vhu tshi kwama vhanna vhanzhi, a vhu khou dzhielwa nzhele nga ndila yo fanelaho.

Vho Dokotela Stan Moloabi, Mulangi Muhulwane wa Ndondolo ya mutakalo kha Tshikimu tsha Dzilafho tsha Vhashumi vha Muvhuso (GEMS) vha tenda uri hu fanela u itwa zwinzhi u funza vhanna vha Afrika Tshipembe nga ha vhu-lwadze uvhu – nga maanga ho sedzwa uri arali ha tumbulwa nga u tshavhanya vhu a kona u lafha.

“Vhanna vhanzhi vha Afrika Tshipembe vha qivha zwiñuku nga ha khentsa dza phurositheiti na dza vhudzimu ha vhanna,” vho ralo vha tshi amba.

Dzilafho la vhu-lwadze uvhu lo khwini-fhadzea kha mirwaha yo fhelaho, nahone arali ha tshavhanya u vhonala, hu na tshikhala tshihulwane tsha u tshila.

Khentsa ya phurositheiti i wanala kha phurositheiti ya munna – thanga tshukhu i no nga nduhu nga tshivhumbeo ine ya vhumba tshipidza tsha sisiteme ya mbembo ya munna. Khentsa ya phurositheiti i bvelela musu sele dzi songo dowealeho dzi tshi mela kha thanga ya phurositheiti.

NDI NNYI ANE A NGA LWALA KHENTSA YA PHUROSITHEITI?

Khentsa ya phurositheiti i kwama vhanna vha tshaka dzothe nahone vha vhu-kale hothe, nahone vhanna vha mirwaha i fhiraho 50 vhe kha khombo khulwane u fhira vhanna vhatuku.

“Nga u angaredza, khombo khulwane ya u lwala vhu-lwadze uvhu i kha muthu mulala,” ndi Vho Dokotela Moloabi vhe vha ralo. Vhanna vha re na mirwaha i fhiraho 40 vha fanela u dalela dokotela wavho u itela

ndingo luthihi kha mirwaha mivhili. Vhanna vha re na mirwaha i fhiraho 50 vha fanela u tshavhanya luthihi nga riwaha, vho ralo vha tshi eletshedza.

TSUMBADWADZE DZA KHENTSA YA PHUROSITHEITI

Kanzhi khentsa ya phurositheiti a i na tsumbadwadze. Ndi ngazwo zwi zwa ndeme uri vhanna vha tshavhanyiwe nga nanga ya muta wavho. Vhanna vha fanela u sedza zwi tevhelaho:

- U kongelwa kha u tumbuluwa.
- U kongelwa u thoma kana u imisa u tumbuluwa.
- Malofha kha mutambuluwo.
- Vhutungu kana vhu-pfa ha mufhiso musu muthu a tshi tumbuluwa.
- Tshinwe na tshinwe tshi re afho ntha tsho tshangana na vhutungu kha khundu ngeno fhasi, ntha ha tshirumbi kana kha khundu nga u angaredza.

“Nahone tsumbadwadze idzi dzi tshi nga dzi sumbedza u kavhiwa nga malwadze o dowealeho, dzi nga dovha dza sumbedza u thoma ha khentsa ya phurositheiti, zwenezwo ndi zwa ndeme u ita uri dzi tshavhanyiwe,” ndi Vho Dokotela Moloabi vhe vha ralo.

DZILAFHO LA KHENTSA YA PHUROSITHEITI

Dzilafho la vhu-lwadze uvhu zwi bva kha uri ho no goqombela u swika ngafhi, na uri ndi lushaka lwa khentsa na mutakalo wa mulwadze.

Hu na ndila dza tshivhalo dzi re hone kha dzilafho la vhu-lwadze uvhu hu tshi katelwa muaro, radiesheni, u lindela hu na thogomelo khulu kana dzilafho la dzihomoni – zwothe zwi laulwa ngauri khentsa yo goqombela hani.

NDILA YA U THIVHELA KHENTSA YA PHUROSITHEITI

U tshila vhutshilo ha mutakalo hu nga thivhela malwadze manzhi ane a kwama vhanna hu tshi katelwa na khentsa.

“U ja zwiñwiwa zwa mutakalo, u ita nyonyo-losu, u litsha u daha na u nweza zwi ita uri ni dzule no takala,” hu eletshedza Vho Dokotela Moloabi. Vho dovha vha amba uri u tshavhanyiwa riwaha miriwe na miriwe, nga maanga arali hu na qivhazwakale ya khentsa mutani, zwi nga thusa u vhu-lunga vhutshilo hanu.

Tshifafa: zwine vha fanela u zwi qivha

Tshikimu tsha Dzilafho tsha Vhashumi vha Muvhuso

Vhu-lwadze ha tshifafa, vhune ha qivhiwa sa tshifakhole, vhu kwama zwigidi zwa madana zwa vhatu vha tshakha dzothe kha la Afrika Tshipembe.

Tshifafa ndi vhu-lwadze ho dowealeho vhune ha kwama vhu-luvhi na sisiteme ya vhu-taledzi. Hu anganyelwa uri muthu muthihi kha vhatu vha 100 vha Afrika Tshipembe vha do kavhiwa nga tshifafa tshinwe tshifhinga kha matshilo avho.

Vho Dokotela Stan Moloabi, Mulangi Muhulwane wa GEMS vha ri miriwe na miriwe u fanela u guda nga ha vhu-lwadze uvhu na uri hu fanela u itwa mini arali zwa nga ita uri muthu ane vha mu qivha a farwe nga tshifafa.

“Vhunzhi ha riqe hu na khonadzeo khulwane ya uri ri tshangana na muthu a re na tshifafa, kana ane a khou farwa nga tshifafa, tshinwe tshifhinga kha matshilo ashu,” vho ralo vha tshi engedza.

“Tshifafa tshi na zwiitisi zwinzhi nahone miriwe na miriwe a nga lwala vhu-lwadze uvhu tshinwe tshifhinga kha vhutshilo hawe. Vhadzulapo vha Afrika Tshipembe vha fanela u qivha izwi phanda ha musu vha tshi hatula avho vha tambudzwaho nga tshifafa.”

Tshifafa ndi musu hu na nyito ya muqagasi maluvhini ine ya kwama uri muthu u dipfa hani kana u ita mini nga tshifhinga tshene-tsho. Zwi nga dzhia zwi-vhumbeo zwo fhambanaho nahone zwi nga kwama vhatu vho fhambanaho nga ndila dzo fhambanaho. Zwiñwe zwifafa a zwi na maanga mahulu; muthu a nga pfa a tshi nga haho lwa muthethe kana muthethe mivhili nahone a sa vhu-ye a zwi limuha uri o vha o farwa nga tshifafa.

Kha linwe sia, hune ha vha na tshifafa tshihulwane, vhatu vha xeelwa nga vhu-dipfi, mivhili yavho i a oma nahone vha nga rarahaha nga u tshavhanya. Tshifafa tshi nga laulwa na u langiwa nga mishonga kana

mañwe madzilafho a mushonga kha vhu-nzhi hao.

ZWIVHANGI ZWA TSHIFAFU ZWI KATELA IZWI ZWI TEVHELALO:

- Tshifafa tshi nga vha tsha doledza (tsho muthu a bebiwa natsho).
- U kavhiwa nga vhu-lwadze ha maluvhi u fana na menenzhathisi na enkhefalthisi.
- Dzithyuma.
- U sa dzudzanyea zwavhuqi ha dzikhe-mikhala maluvhini zwo vhangwa nga malwadze a no nga u vha na swigiri tshukhu malofhani na vhu-lwadze ha swigiri.
- U litsha u nwa zwi-kambi.
- U shumiswa ha miriwe mishonga.

KUFARELE KWA MUTHU ANE A KHOU FARWA NGA TSHIFAFU

Zwi tevhelaho ndi mañwe maga ane a fanela u dzhiwa musu vha tshi nyanyulea kha muthu ane a khou farwa nga tshifafa:

- Kha vha lingedze nga ndila dzothe u dzika.
- Kha vha vhidze vha tshumelo dza shishi.
- Kha vha lingedze u thivhela u huvhala nga u ita uri a hu na tshithu tshini tshine tsha nga huvhadza muthu uyo.
- Kha vha ime kulenyana uri vha si huvhale – a hu na thodea ya u lingedza u thivhela muthu ane a khou farwa nga tshifafa.
- Vha songo vhea tshithu mulomoni wa muthu onoyo.
- Musu tshifafa tsha muthu onoyo tsho no fhela, kha vha mu vhee kha vhuimo ha u dzivhuluwa. Kha vha rembuluse thoho ya muthu uyo uri arali hu na matanza a kone u bvela nnda nahone vha ite uri muthu uyo a feme zwavhuqi.
- Vha songo fha muthu uyo zwilufi, mushonga kana zwiñwiwa u swikela musu muthu uyo o no dzivhuluwa tshothe.
- Kha vha dzule na muthu uyo u swika a tshi dzivhuluwa, zwine zwa nga dzhia minete mitanu kana ya 20.

NYANGAREDZO

Vho Albert Pule

Maitele a u vhila mavu a tendela vhatu vhe vha pfuluswa nga u tou kombetshedzwa kha mavu avho nga fhasi ha tshitalula uri vha nwalisa mbilo dza mavu kha miwaha mitanu i daho.

Uvulwa hafu ha mbilo ho livhiswa kha vhatu vhe vha si kone u ita nga u ralo nga 1998.

Vuk'uzenzele i vha fha ngeletshedzo nga vhudalo ya uri hu nwalisa hani mbilo.

NAA MBILO YA MAVU NDI MINI?

Mbilo ya mavu ndi khumbelo ye ya tou nwalisa nga muthu, ane a vha mujaifa thwii wa muthu, thundu kana tshitshavha a tshi toga uri mavu a vhuete murahu khae.

NAA PFANELO YA MAVU NDI MINI?

Pfanelo ya mavu ndi pfanelo yo tou nwalisiwaho kana i songo tou nwalisiwaho kha mavu, madzangalelo a vhashumi na vhalimi, madzangalelo a mulayo wa sialala kana u dzula hu vhuedzaho fhethu afho u fhira miwaha ya fumi. Uri vhatu vha vhe na pfanelo kha mavu ane a khou vhlwa, vhatu vhenevho vha fanela u vha vho dzula kha mavu ayo kana vhe na vhuhanzi ha mabambiri, tsumbo, bambiri ja vhuhanzi ha vhuhe ha mavu (title deed), thendelo ya u dzula fhethu henefho, nz.

NDI NNYI ANE A NGA NVALISA MBILO YA MAVU?

Muthu kana tshitshavha tshe tsha dzihlwa mavu nga murahu ha 19 Fulwi 1913 zwo itiswa nga milayo ya kale ya tshitalula nahone muthu uyo a vhe a songo tnganedza ndiliso musi a tshi dzihlwa mavu ayo.

NDI NNYI A SONGO TENDELIWAHO U NVALISA MBILO?

Avho vhe vha vhila kale nahone vha wana mavu avho kana ndiliso ya tshelede a vho ngo tendelwa u vhila hafu kha pfanelo yeneyo nthihi. Arali vho nwalisa mbilo tshifhinga tsho fhira rhedzi vha sa athu u liliswa, kha vha khwaṭhise arali ofisi ya vunḑu na

mbilo yavho ya u rangani phanḑa ha musi vha tshi ngetshedza inwe mbilo. Vha songo nwalisa mbilo ntswa arali mbilo yavho i tshi kha ḑi shumaniwa nayo. Ndi vhutshinyi u nwalisa mbilo ya vhuḑura nga u sa amba vhanwe vhatu vhanwe vha nga vha na dzangalelo kha mbilo yeneyo.

MAÑWALWA ANE VHA FANELA U DA NAO MUSI VHA TSHI NVALISA MBILO

- Khophi yo tanzielwaho ya bugunda dala i re na bakho-udu ya Afrika Tshipembe kana garaḑa ya Smart ID.
- Luñwalo (vhurifhi) lwo sainiwa lune lwa vha fha maanḑa a u shuma vho imela muḑa wavho kana tshitshavha.
- Mutevhe wa vhatu vhanwe vha khou imela vhone.
- Luñwalo lu bvaho ha Muhulwane wa Kotho Khulwane (Master of the High Court) arali vhe mukovhakanyi wa thundu.
- Tsheo yo tou nwalisiwaho u bva kha muḑangano wa tshitshavha, yo sainiwa nga muthu we a tshimbidza muḑangano, arali mbilo i tshi khou itelwa tshitshavha (tsheo ya tshitshavha).

HU TODEA ZWIDODOMBEDZWA ZWI-FHIO?

- U tlatshedzwa ha thundu, tsumbo, dzina ja bulasi, tshitentsi kana nomboro ya tshitentsi arali hu vhuḑoni ha doroboni.
- Nwaha wa u dzihlwa mavu.
- Ndiliso ye ya badeliwa nga tshifhinga tshenetsho.
- Zwidombedzwa zwa muthu we a xeletwa nga pfanelo.
- Zwidombedzwa zwa muthu ane a khou dzhenisa mbilo na vhuimo vhone vha khou shuma vhe khaho, tsumbo, muimeleli wa tshitshavha, murwa, mukovhekanyi wa thundu, nz.
- Divhazwakale ya u dzihlwa mavu.

NDILA YA U NETSHEDZA MBILO

Mbilo dzi fanela u nwalisa kha ofisi yo itelwaho zwenezwo kha fomo yo randelwaho zwenezwo, ine ya ḑo nwalisiwa lwa elekhiṭhironiki musi i tshi ngetshedzwa. Fomo idzi a dzi nga phaḑaladzi. Vha fanela u tou dalela ofisi ya u nwalisa mbilo uri vha kone u vhila.

Vho fhiwa u swika dzi 30 Fulwi 2019 u nwalisa mbilo. Ofisi thendeleki dza mbilo dzi ḑo dalela zwiṭiriki nga tshifhinga itshi tsha u vhila.

Nḑila ya u nwalisa mbilo ya mavu

MAGA ANE A FANELA U TEVHELWA KHA MAITELE A MBILO

LIGA LA 1: U tnganedza

Vhashumi vha re kha desike ya u tnganedza vha ḑo sedza arali vhe na mañwalwa oṭhe o teaho nahone vha ḑo vha fha ngeletshedzo.

LIGA LA 2: U nwalisa

Vhashumi vha re kha khethekanyo ya u nwalisa vha ḑo vha thusa kha u nwalisa mbilo yavho lwa elekhiṭhironiki.

U nwalisa mbilo ya mavu ndi mahala

LIGA LA 4: Nḑivhadzo

Vha ḑo tnganedza SMS hu sa athu fhela awara dza 48 musi vho nwalisa mbilo yavho hu tshi khou khwaṭhisedzwa uri ro tnganedza mbilo yavho. Mbilo yavho i ḑo sedzuluswa nahone vha ḑo ḑivhadzwa nga ha mvelaphanḑa nga zwiḑhinga zwo fhambanaho, kana musi vho humbela.

LIGA LA 3: Khwaṭhisedzo

Vha ḑo tnganedza luñwalo nga murahu ha u nwalisa mafhungo a mbilo yavho. Luñwalo lu ḑo vha na nomboro ya u sumba yo khetheaho hu u sumbedza uri vho nwalisa mbilo yavho nga nḑila yo fanelaho.

VHA ZWI SALA HANI MURAHU:

Vha nga founela nomboro ya mahala iyi 0800 007 095 kana vha kwama inwe ya ofisi dza 14 u mona na shango dza u nwalisa mbilo.

Ndi ngafhi hune vha nga nwalisa mbilo yavho?

Gauteng: 9 Bailey Street, Corner Steve Biko and Johannes Ramokhoase Street, Arcadia, Pretoria. Luḑingo: 012 310 6500

Free State: Old Postbank Building, (Corner East Burger and Selbourne Street, Bloemfontein). Luḑingo: 015 430 0444

KwaZulu-Natal: Umhlaba House, 139 Langalibalele Street, Pietermaritzburg na 158 -160 High Street, Vryheid. Luḑingo: 033 341 2674

Kapa Vhubvaḑuvha: Old SARS Building, 22 Station Street, East London na 66 Prince Alfred Street, Queenstown. Luḑingo: 043 722 1487

Kapa Devhula: Hyesco Arcade, 4 – 8 Old Main

Road, Kimberley. Luḑingo: 053 807 5700

Devhula Vhukovhela: Unit 4 Batlhaping Street, (Next to SARS Building), Mmabatho and Prime Plaza Building 52 Market Street, Vryburg. Luḑingo: 018 389 9658/9600

Kapa Vhukovhela: Van der Sterr Building, Rhodes Avenue, Mowbray, Cape Town and 33 Shamrock Place, 97 York Street, George. Luḑingo: 021 658 4300

Limpopo: 61 Biccard Street, Polokwane. Luḑingo: 015 284 6300

Mpumalanga: Restitution House, 30 Samora Machel Drive, Mbombela na 23 Hi-tech House Tshiko: Khomishini ya Mbuedzedzo dza Pfanelo dza Mavu. Luḑingo: 013 752 4054.

Tshiko: Khomishini ya Mbuedzedzo dza Pfanelo dza Mavu.

Tsho bva kha siatari 2

bva zwenezwino u khunyeledza fulo ja u tshimbila je khalo vha tngana na vhaswa vha shangoni nga ha u sedzuluswa ha NYP hu u itela u wana mihumbulo ya vhaswa, zwi dinaho vhaswa na u wana madzinginywa a vhaswa nga ha mvetomveto ya mbekanyamaitele iyi ya vhaswa.

Khathutshelo o ri u sedzuluswa ha mbekanyamaitele ho vha tshikhala tsha vhaswa tsha u sedzulusa mvelaphanḑa ye ya swikelwa kha u bveledza zwe NYP ya fhulufhedzisa kha miwaha mitanu yo fhira.

"Izwi zwi ri fha tshikhala tsha uri ri ambe zwe ra ombedzela kha miwaha mitanu yo fhelaho na uri ro swikela zwe ra vha ro ḑiimisela naa, na uri tshinwe tsha ndeme ho vha tsenguluso ya uri vhuimo ha vhaswa kha zwa ekonomo ho shanduka naa u bva tshenetsho.

"Arali nyimele ya ekonomo ya vhaswa i songo i shanduka, izwo ri fanela u ḑa na thandululo ntswa dza u shumana na khaedu na dza u sika vhuḑo vhu konisaho," ndi musi a tshi engedza.

Musi madzinginywa oṭhe o no dzheniswa kha mvetomveto, Khathutshelo o ri mbekanya-

maitele i fanela u vha na madzinginywa a uri hu sikwa hani vhuḑo vhone ha ḑo tṭuwedza mveledziso ya vhaswa.

"U ya nga muhumbulo wanga, hu fanela u sikwa vhuḑo ha uri avho vha toḑaho u ya tshikoloni, vha kone u ya tshikoloni. Tsha ndeme u fana na izwi, avho vhanwe vha balelwa u wana maṭiriki zwo itiswa nga tshitiitisi itshi kana tshija, vha fanela u fhiwa tshikhala tsha vhuḑhili uri ri sa ri a vha na vhumatshelo.

"Avho vhaswa vhe vha bva kha sisiteme ya pfunzo vha songo fhedza, nahone vha si na pfunzo ine ya ḑo ita uri vha kone u wana mushumo wavhuḑi kana vha si na zwikili zwine vha nga zwi nekedza kha makete wa mishumo, vha fanela u fhiwa tshikhala tsha u wana zwikili, vhuḑoni kana u gudela mushumo une vha nga u nekedza makete wa mishumo.

"U fhira afha, kha zwikili zwine vha nga vha vhe nazwo, hu fanela u nekedzwa thikhedzo uri vha thome vhubindudzi hu u itela uri vha shele mulenzhe kha ekonomo, vha nga nanga u shuma kana vha nanga u thoma mabindu avho vhone vhanwe," o ralo a tshi amba.

Khathutshelo o dovha a amba uri ho nangwa phanele ya vhaḑivhi u sedza sekhithara doṭhe dza

ekonomo hu u itela u vbona uri ndi ḑowetshumo dzifhio dzine dza nga tnganedza vhaswa kha makete wa mishumo. ḑowetshumo idzi dzi katela mveledziso ya vhaswa kha masia oṭhe a muvhuso, sekhithara ya phuraivethe, madzangano a si a muvhuso (NGO) na madzangano a tshitshavha. Phanele i ḑo nwalisa pulane ine ya ḑo sedza khaedu na thagethe dza nyaluwo kha Pulane ya Mveledziso ya Lushaka (NDP) – bono ja muvhuso na muhanga wa mbekanyamaitele ya u bveledza shango u swika nga 2030 – u vbona uri ndi mbekanya-mushumo dzifhio dzi re hone dzine dza nga thusa vhaswa u wana mishumo.

"Pulane iyi ya mishumo i ḑo amba hu si na u monamona uri ndi thandela dzifhio dzine dza fanela u bveledzwa – zwo bva kha thoḑea ya u alusa ekonomo sa zwine ra zwi pfesesa zwone u bva kha NDP u thoma zwino u swika 2030, ha konaha u ambwa uri ndi masia afhio kana ḑowetshumo dzifhio dzine dza fanela u ombedelwa kha u sika mishumo minzhi hu tshi itelwa vhaswa," o amba nga u ralo Khathutshelo.

Phanele ya vhaḑivhi yo vhubwaba nga dzi-phurofesa dzi bvaho kha yunivesithi dzo fhambanaho khathihini na vhaofisiri vha Mbalombalo dza Afrika Tshipembe (StatsSA) na Khoro ya

Thoḑisiso ya Saints na ḑowetshumo (CSIR).

Khathutshelo o amba u ri NYDA yo thusa nga mveledziso ya vhaswa nga u shumisa mbekanyamishumo dzayo.

"Mbalombalo dzi sumbedza uri kha mabindu o nwalisiwaho na Khomisheni ya Dzikhamphani na Thundu ya Mihumbulo (CIPC), ndi 30% fhedzi ya mabindu eneo ane a kona u ḑilambedza u fhira miwedzi ya 12.

"Ro ngetshedza mbekanyamushumo ya Gavhelo ja Vhaswa ja Lushaka lwa miwaha mivhili nahone kha tshifhinga tshenetshi, ro sedzulusa mabindu ayo e a lambedziwa nga tshikimi itshi.

"Thoḑisiso yashu yo sumbedza uri 54% ya mabindu e a lambedziwa nga mbekanyamushumo yashu ya gavhelo, o kona u shuma u fhira miwedzi ya 12," vho ralo vha tshi isa phanḑa.

U wana mafhungo manzhi ngaha Mbekanyamaitele ya Vhaswa ya Lushaka kha vha dalele:

www.gov.za